

gućilo rješavanje bitnih državnih pitanja. Međutim, dok se liberalni nacionalisti koriste nacionalizmom kako bi ojačali svoju ideju liberalizma, čini se da je u Hrvatskoj slučaj obrnut. Zahvaljujući povijesnim okolnostima liberalne su ideje – posebice ideja širokog glasačkog prava – išle na ruku težnjama da se uspostavi nacionalna država. Upravo zato što su se liberalne ideje ponekad shvaćale kao instrument za stvaranje hrvatske nacionalne države, teško je ocijeniti koliko bi ih pojedini njihovi zagovornici bili voljni primjenjivati i braniti jednom kada bi se postigao taj cilj. Hrvatska nažalost dugo vremena nije imala tu sreću da na ovaj način provjeri ozbiljnost i ustrajnost svojih zagovornika liberalizma. Ovime se ni najmanje ne želi umanjiti odanost liberalnim vrijednostima onih pojedinaca koji su svoj liberalizam svjedočili i po cijenu života. Kako je u knjizi sakupljen veliki broj tekstova, nećemo se upuštati u analizu svakoga od njih. Napomenut ćemo samo da bi filozofima mogli biti zanimljivi tekstovi koji problemu liberalizma pristupaju prije svega s teoretskog polazišta, a među tim su i tekstovi A. G. Matoša, Ladislava Polića, Alberta Bazale i Vlade Gotovca.

Iako je u ovom prikazu stavljen naglasak na filozofska pitanja o odnosu liberala i nacije, knjiga *Hrestomatija liberalnih ideja u Hrvatskoj* zasigurno će biti od velike vrijednosti za politologe, povjesničare kao i za sve druge koji se zanimaju za hrvatsku političku povijest. Posebna je vrijednost ove knjige što su u njoj prvi put sakupljeni na jednom mjestu tekstovi koji svjedoče da je liberalna misao ostavila traga u hrvatskoj politici i društvu. To je tim značajnije imaju li se na umu povijesne okolnosti, naročito diktature i totalitarizmi dvadesetog stoljeća, s kojima se liberalizam u Hrvatskoj morao suočavati.

Tvrtko Jolić

Institut za filozofiju

Ulica grada Vukovara 54, HR-10000 Zagreb

tvrtko@ifzg.hr

Darko Polšek, *Sudbina odabranih: eugeničko nasljeđe u vrijeme genske tehnologije*, ArTresor Naklada, Zagreb 2004, 454 str.

U tijeku pisanja ovih redaka u Hrvatskoj još traje javna rasprava vezana uz prijedlog Zakona o medicinski potpomognutoj oplodnji koji bi se trebao naći u Saboru 2006. godine, nakon što je isti povučen iz procedure 2004. godine zbog velikog broja primjedbi. Nakana je predlagatelja zakona regulirati ne samo široko poznatu *in vitro* oplodnju već i ostale manje poznate oblike medicinski potpomognute oplodnje. Tako bi se zakonski uredilo područje koje je zadnji put uređeno Zakonom o zdravstvenim mjerama za slobodno

odlučivanje o rađanju djece 1978. godine. Od tog vremena na području medicinske znanosti, genetike i genskih istraživanja mnogo toga se promijenilo u smislu mogućnosti koje sada stoje na raspolaganju. Jedna od tih mogućnosti je odabir spola djeteta ili pak nekih drugih tjelesnih osobina djeteta (boje očiju, kose, visine i sl.). Takve mogućnosti otvaraju raspravu ne samo o etičkim pitanjima, već i o mogućoj eugeničkoj strani takvih postupaka. U tom kontekstu i kontekstu same rasprave koja se vodi, možemo reći da knjiga Darka Polška *Sudbina odabranih: eugeničko nasljeđe u vrijeme genetske tehnologije* dolazi u pravo vrijeme.

Autor temu obrađuje u dva dijela. Prvi dio sadrži kratki uvod u eugeniku, glavne ideje i ideologijske temelje, pojedine pravce koji su se razvili, te postupke koji su se koristili tijekom povijesti i u pojedinim državama kako bi se ostvarili eugenički ciljevi. Eugenika kao genetičko-socijalna disciplina koja propagira svjesnu i kontroliranu selekciju pojedinaca ili, u širem smislu, poboljšanje genetskog *poola* čovječanstva, svoje korijene može naći još kod Sokrata koji se zalagao za što je češće moguće sparivanje najboljih muškaraca s najboljim ženama. I od tada sve do danas eugenička teorija poprimala je razne oblike i ideološke varijante, a isto se dogodilo i s eugeničkom praksom. U povijesti eugenike uočljivo je nekoliko tendencija koje se, iako teže istom – poboljšati genetski materijal čovječanstva – ipak u određenim aspektima razlikuju. Tako desničarska eugenika propagira pravo države da može u detalje određivati i regulirati pravo pojedinca i parova na reprodukciju, a ljevičarska eugenika zastupa mišljenje da prije svega treba izjednačiti socijalne uvjete čime bi svi članovi društva imali i u praksi jednake mogućnosti. Tek tada će biti moguće uočiti u kojoj je mjeri čovjek određen svojim genetskim nasljeđem, a koliko političkim i socijalnim faktorima što će onda opravdati mogući rasizam i rješavanje pojedinaca koji su, očito, genetski nesposobni. Uočljive su i razlike vezane uz eugeničku teoriju i praksu pojedinih država. Američka eugenika svoje korijene vuče iz djela Madisona Grantta, Charlesa Davenporta, Harrya Laughlina, rada *Eugenics Record Officea*, ali i odluke Vrhovnog suda Virginije u slučaju Buck vs. Bell koju je naknadno potvrdio Vrhovni sud SAD-a na temelju koje je samo u Kaliforniji do 1929. godine sterilizirano 62.255 ljudi, a u mnogim državama je ta presuda bila temelj za zabranu međurasnih brakova. Američka eugenika podrazumijeva i širok spektar djelovanja kako bi se ostvarili glavni eugenički ciljevi: od prisilnih sterilizacija, uvođenja ograničenja useljavanja osoba iz “nepodobnih” krajeva svijeta, zakonskih zabrana međurasnih brakova, pa sve do benignih stvari kao što su izrade studija, rodoslovlja, propagiranje “zdravih” obitelji ili natjecanje za najbolju obitelj. S druge strane Atlantika, u Njemačkoj za vrijeme Hitlerove vladavine, provodila se rasna higijena koja je dijelom inspirirana i eugeničkim aktivnostima u SAD-u, o čemu djelomično svjedoči i pismo Harrya Laughlina, američkog eugeničara i pisca knjige *Eugenička sterilizacija u Sjedinjenim Državama*, u kojem, zahvaljujući Sveučilištu u Heidelbergu na počasnom doktoratu, 1936. godine piše: “Rado prihva-

ćam tu počast, ne samo kao osobnu zaslugu, već kao dokaz zajedničkog razumijevanja njemačkih i američkih znanstvenika o prirodi eugeničkih istraživanja, i praktičnih primjena temeljnih bioloških i socijalnih načela koja određuju obdarenost rasa i rasno zdravlje budućih generacija.” Pojam rasne higijene, koji je skovao Alfred Grotjahn, podrazumijevao je proces poboljšanja i održavanja genetske “čistoće” njemačkog naroda, a ostvarenje je doživio provođenjem osam zakona iz područja rasne higijene koji su usvojeni u razdoblju 1933–1941. Temeljem tih zakona u Njemačkoj je od 1933. do 1939. sterilizirano oko 320.000 osoba. Provođen je i niz tajnih programa cilj kojih je bio rasna čistoća njemačkog naroda – od programa T4 gdje je u razdoblju 1939–1941. eutanazirano oko 70.000 ljudi (bolesnici, prosjaci, nesposobni za rad), preko *Lebensborn* programa koji je za zadaću imao “uzgoj” rasno vrijedne djece, pa sve do najstrašnijeg – holokausta. Posljedice rasne higijene vidljive su i danas posebno kada su u pitanju djeca iz *Lebensborn* domova u kojima je, prema nekim procjenama, rođeno oko 12.000 djece. Osim američke i njemačke eugenike, autor predstavlja i suvremenu kinesku eugeniku (čiji je glavni problem rješavanje pitanja spolnog omjera unutar populacije), te, kako to autor naziva, tri razdoblja hrvatske pseudo-eugenike. Prvo razdoblje obuhvaća vrijeme prije i neposredno poslije uvođenja rasiističkih zakona Nezavisne Države Hrvatske iz 1941. godine, drugo obuhvaća vrijeme donošenja već spomenutog Zakona o zdravstvenim mjerama za ostvarivanje prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece Socijalističke Republike Hrvatske iz 1978. godine. Treće razdoblje obuhvaća vrijeme nakon proglašenja neovisnosti Republike Hrvatske te podrazumijeva razne načine od strane vlasti da “poboljša demografsku sliku zemlje”.

Ipak, kao dva glavna razdoblja unutar eugeničke povijesti izdvajaju se stara i nova eugenika. Stara eugenika kao glavnu jedinicu nasljeđivanja uzima jedinku, te su sve prakse bile i usmjerene prema njoj: sterilizacija ili krivično i materijalno kažnjavanje manje sposobnih (negativna eugenika), odnosno materijalno ili statusno nagrađivanje i poticanje povećane plodnosti sposobnijih pojedinaca odabranih klasa i rasa (pozitivna eugenika) samo su neke od metoda stare eugenike. Nova eugenika, s druge strane, za glavnu jedinicu nasljeđivanja uzima gen, a metode nove eugenike usmjerene su ili na uklanjanje nepoželjnih kombinacija gena (negativna eugenika) ili replikaciju normalnih gena, alela ili genoma (pozitivna eugenika). Osim toga, nova eugenika daje aktivniju ulogu pojedincu, tj. daje naglasak na pravo pojedinca da se drugi ne upliću u njegova prava, pa tako ni u pravo na reprodukciju.

Upravo je pitanjima koja postavlja privatna ili *laissez-faire* eugenika posvećen drugi dio knjige. Izdvojit ću dva: pitanje odnosa prava i etike koje je posebno aktualno u pitanjima primjene genske tehnologije, te pitanje slobode kloniranja. Prvo pitanje koje nova eugenika uvijek ponovno izvlači je pitanje odnosa prava i etike u kontekstu mogućnosti koje donosi genska tehnologija, prava pojedinca i uloge države. Na individualnoj razini svaki po-

jedinac donosi odluke na temelju svojih vrijednosti i stavova, ali sasvim druga stvar je pitanje društvene razine, budući da ne dijele svi članovi društva iste etičke stavove. Nužno je stoga naći način kako riješiti to pitanje, a kao jedan od načina rješavanja autor nam je predstavio rad Warnock komisije u Velikoj Britaniji koja je bila osnovana s ciljem davanja odgovora i preporuka uz važna bioetička pitanja. U raspravi i izradi preporuka Parlamentu, Komisija je svako pitanje analizirala na dvjema razinama, ali je naglasak bio na drugoj analizi, to jest na pitanju bi li zakonsko reguliranje postupaka koji su, prema prvoj razini analize, nemoralni i sâmo bilo ispravno ili ne, budući da bi se time kršila prava osoba koje ne dijele iste moralne stavove. Komisija je tako ocijenila da je zamjensko (surogat) majčinstvo nemoralna praksa zbog "mogućih posljedica po dijete", no isto tako komisija se složila da se ta praksa ne može spriječiti zakonom, jer bi to podrazumijevalo niz sredstava prisile koje bi država morala tom prilikom uvesti. U Sjedinjenim Američkim Državama slične probleme rješavali su i rješavaju sudovi: poput pitanja patentiranja rijetkih kombinacija gena, rađanja djece kako bi se dobila kompatibilna koštana srž za osobu iz obitelji ili dopuštenje da se osobu u stanju moždane smrti proglasi pravno mrtvom kako bi se njezini organi mogli transplantirati. Tek je 2001. godine osnovano Predsjedničko bioetičko vijeće s ciljem savjetovanja predsjednika SAD-a o pitanjima vezanim uz genska istraživanja i tehnologiju.

Iduće aktualno pitanje odnosi se na slobodu ili zabranu kloniranja o čemu se vodi i globalna rasprava. Francis Fukuyama, inače član gore spomenutog Predsjedničkog bioetičkog vijeća, oštro se protivi bilo kakvom zadiranju u čovjekove biološke temelje jer bi se time poremetila ljudska priroda što bi onda nužno dovelo do rušenja temelja demokracije kakvu danas poznajemo. Ozbiljne sumnje kad je u pitanju primjena rezultata genskih istraživanja ima i Philip Kitcher, ali iz sasvim druge perspektive. Kitcher smatra da genska tehnologija pruža vrlo skupu utopiju kada su u pitanju individualna i društvena genska poboljšanja koja se vjerojatno nikada neće realizirati u obliku i omjeru u kojem se sada zamišlja. Tu je i niz prigovora koje upućuju protivnici zakonskog dopuštenja kloniranja, koji kao glavni argument ističu kako bi se time kršila jednakost i ravnopravnost osobe, narušavala njena jedinstvenost, osobni identitet i dignitet, te ograničavala autonomija. Pomnijim sagledavanjem dotičnih argumenata može se uočiti, prema mišljenju autora knjige, da se radi o tome kako se moguće kršenje prava klonova i njihova dostojanstva temelji isključivo na predrasudama, tj. na našem potencijalno nejednakom i neravnopravnom tretiranju tih osoba. Ostaje pitanje kako urediti pitanje kloniranja. Predloženo je nekoliko načina poput naglašavanja reproduktivnih prava čovjeka što podrazumijeva autonomno pravo pojedinca na reprodukciju (i na kloniranje kao jedan od načina reprodukcije), preko pedijatrijskog modela koji naglasak stavlja na očuvanje prava djeteta, do tzv. adoptivnog modela koji bi koloniranje dopustio samo ukoliko postoji obveza odgajanja, a primjenjivao bi se sličan postupak kao prilikom posvajanja.

Autor je na kraju sâm pobrojao područja i pitanja za koja smatra da treba još analizirati i istražiti: odnos eugenike i rasizma, pitanja natalitetne politike, uloge eugenike u javnim zdravstvenim programima. No isto tako mislim da bi bilo produktivno i daljnje bavljenje pitanjima vezanima uz hrvatske pseudoeugenike koje su u ovoj knjizi zahvaćene na normativnoj razini (doneseni zakoni, proklamirane strategije, izjave), iako je i samim naznačivanjem dotične teme ova knjiga učinila puno. Uz činjenicu da su na jednom mjestu predstavljeni naponi hrvatskih pseudoeugeničara, ova knjiga je zanimljiva i po tome što se na jednom mjestu, na hrvatskom jeziku, može naći povijesni pregled eugeničke teorije i prakse. Drugi dio knjige značajan je po svom problematskom pristupu cjelokupnoj temi, budući da, kao što je već rečeno, istraživanja u području genetike “rađaju” mnoštvo pitanja na koja treba dati odgovor – od pitanja opravdanosti i posljedica genetskih postupaka, preko problema vezanih uz društveni okoliš i primjenu novih metoda reprodukcije, do pitanja privatnosti i zaštite podataka. S druge strane, pristupajući svakom pitanju otvoreno i dajući glavne informacije, te ako dodamo i literaturu, ova knjiga predstavlja odličan uvod u pitanja eugenike i polazište za daljnja istraživanja. Pristupajući svakom pitanju otvoreno, predstavljajući uvijek argumente *pro et contra*, autor je i svojom perspektivom “klasičnog libertera” dao svoj osobiti doprinos raspravi s početka ovog prikaza.

Mario Bajkuša
mariobajkusa@inet.hr

Tihomir Vukelja, *Nesjedinljivo znanje: Bohrov doprinos filozofskoj teoriji spoznaje*, KruZak, Zagreb 2004, 275 str.

Knjiga koju mi u kratkim crtama valja predstaviti, knjiga je Tihomira Vukelje *Nesjedinljivo znanje: Bohrov doprinos filozofskoj teoriji spoznaje*. Već njezin glavni naslov daje naslutiti kontekst njezina sadržaja, koji se nedvojbeno ima namjeru kretati putevima one filozofijske discipline koju nazivamo spoznajnom teorijom, putevima koji su međutim široki i uski, divergentni i konvergentni u isto vrijeme. Stoga podnaslov knjige donosi sasvim jasno određenje: riječ je o promišljanju *Bohrova doprinosa filozofskoj teoriji spoznaje*. U knjizi, koja je zapravo neznatno izmijenjeni tekst doktorskog rada *Filozofija znanosti Nielsa Bohra* izrađenog pod vodstvom prof. Srdana Lelasa i obranjenog 2000. godine na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, riječ je dakle o tematici koju posve općenito možemo odrediti kao